

TÜRKİYƏNİN MƏRKƏZİ ASİYADAKI YUMŞAQ GÜC SİYASƏTİ - TİKA
(Türk Əməkdaşlıq və Koordinasiya Agentliyi)

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/104/168-175>

SSRİ-nin dağılması ilə yaranan türk dövlətləri ilə ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələri inkişaf etdirmək məqsədilə 1992-ci ildə Türk Əməkdaşlıq Agentliyi (TİKA) yaradıldı. Agentlik Türkiyənin yeni respublikalarda iqtisadi, siyasi, təhsil, hərbi kimi bir çox sahədə əməkdaşlığını və bölgədə artan fəaliyyətlərini koordinasiya etmək məqsədilə yaradılıb. Məqalədə XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəllərində Türkiyənin Mərkəzi Asiyadakı yumşaq güc siyasətinin aləti olan TİKA-nın Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan və Qırğızıstan kimi Türk respublikalarındakı gördüyü işlər müzakirə edilərək, Türkiyənin bu respublikalara olan siyasi baxışı TİKA-nın fəaliyyətləri kontekstində qiymətləndiriləcək. Məqalə əsasən Sedanur Şeyban "Türkiyənin Mərkəzi Asiya Türk Dövlətlərinə Olan Siyasətləri: İkitərəfli və Çoxtərəfli Münasibətlərdə Əməkdaşlığın Transformasiyası" adlı əsəri və tarixi-siyasi ədəbiyyatlarda, xəbər saytlarında mövcud materialların toplanması, müqayisəsi və təhlili əsasında işlənmişdir.

Açar sözlər: TİKA, Türk dünyası, Yumşaq güc siyasəti, Mərkəzi Asiya, Türkiyə, Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Qırğızıstan.

Giriş. 1991-ci ildə SSRİ-nin dağılması ilə soyuq müharibə qurtarmış, dünya dövlətləri arasında ikiqütblü münasibətlər sistemi başa çatmış və yeni müstəqil dövlətlər yaranmışdır. SSRİ-nin siyasi olaraq ən qaynar regionlarından sayılan Mərkəzi Asiyada 5 yeni dövlət yaranmışdır. Yaranmış dövlətlərdən Tacikistan, istisna olmaqla, digərləri – Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan və Türkmənistan türk respublikalarıdır. Müstəqillik əldə etmiş türk respublikalarını ilk tanıyan və səfirlik açan ölkə məhz Türkiyə olmuşdur [1, s.11]. Türkiyə ortaq dil, din və mədəniyyətə malik olan, yeni müstəqillik qazanmış türk respublikalarına beynəlxalq arenada rəhbərlik etmiş və bu dövlətlərin BMT, BVF, Dünya Bankı kimi beynəlxalq qurumlarla əlaqələr qurmalarına kömək etmişdir. Xarici siyasətdəki imkanlarından istifadə etmək istəyən Türkiyə 1990-cı illərdən etibarən müstəqilliklərini elan etmiş dövlətlərə və inkişaf etməkdə olan ölkələrə texniki yardım xidmətləri göstərməyə başladı. Türkiyənin ilk dövrlərdə verdiyi yardımlar getdikcə uzunmüddətli layihələrə və inkişaf yönümlü əməkdaşlıq fəaliyyətlərinə çevrildi. Bu araşdırmalar nəticəsində regionda planlaşdırılan fəaliyyətləri və xarici siyasət prioritetlərini müəyyən edəcək, həyata keçirəcək və əlaqələndirəcək təşkilatlara ehtiyac yaranıb [2, s.247]. Türkiyənin region ölkələri ilə siyasi, iqtisadi, mədəni və s. əlaqələrin qurulması və inkişafı üçün yaradılan ən mühüm təşkilatlar TİKA, TÜRKSOY, ECO, Türk-Pa kimi rəsmi qurumlardır [3, s.39-40].

Yeni yaranan türk respublikaları demokratik quruluşu təmin etməli, cəmiyyətin ehtiyaclarını ödəməli olsalarda onların bütün bunları etmək üçün təcrübəsi, maliyyə gücü və texnologiyası yox idi. Xüsusilə keçid dövründə qəbul ediləcək qərarların əhəmiyyətini dərk edən Türkiyə bu dövlətlər üçün inkişaf yardımı, texniki yardım və əməkdaşlıqla bağlı bəzi fəaliyyətlər həyata keçirmişdir. Türk Hava Yolları paytaxtlar arasında uçuşlara başlayıb. Onların hər birinə Türkiyə üzərindən dünyaya qoşulmağa imkan verən 2500 xətt (Qazaxıstan üçün 3500) olan rəqəmsal telefon kommutatorları hədiyyə edilib. Bu respublikalardan olan 11000 tələbəyə təqaüd verilmiş, kredit və maliyyə ayrılırdı. SSRİ-nin dağılmasından sonra Türkiyə Orta Asiyadakı Türk Cümhuriyyətləri ilə sıx əlaqələr qurmağa çalışırdı. Türkiyənin bölgədə mühüm dəyişikliklər yaşayan türk xalqları ilə mədəni və etnik əlaqələri sayəsində bölgə və dünya siyasətində daha aktiv və dominant siyasi mövqe qazanacağını gözləyirdi. Bu mənada Türkiyənin bu bölgədə texniki yardım, inkişaf və əməkdaşlıqla bağlı fəaliyyətini həyata keçirmək üçün yaradılmış TİKA, struktur baxımından Yaponiyanın (JICA) "Yaponiya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Təş-

kilatı”; Kanadanın (CIDA) "Kanada Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi" və Amerikanın (USAID) “ABŞ Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi”nə bənzəyir [4, s.387-388].

TİKA-nın yaranması. Türk respublikaları müstəqillik əldə etdikdən sonra Türk Əməkdaşlıq və Koordinasiya Agentliyi (TİKA) Türkiyənin bölgə ölkələri ilə əlaqələrini idarə etmək üçün qurduğu ən mühüm rəsmi qurumlardan biridir. TİKA, bir çox dost ölkələrin, xüsusən də türk dilinin danışıldığı ölkələrin inkişafına kömək etməyi, layihə və proqramlar vasitəsilə bu ölkələrlə iqtisadi, ticarət, texniki, sosial, mədəni və təhsil sahələrində əməkdaşlığı inkişaf etdirməyi hədəfləyir. Türkiyənin bu respublikalara göstərdiyi yardımların daha təsirli olması üçün Nazirlər Şurasının 24 yanvar 1992-ci il tarixli qərarı ilə müvafiq koordinasiyanı təmin etmək məqsədi ilə qurum yaradılmışdır [3, s.40]. Qurum qərarla Xarici İşlər Nazirliyinə bağlı beynəlxalq texniki yardım təşkilatı kimi yaradılmışdır. Adı “İqtisadi, Mədəniyyət, Təhsil və Texniki Əməkdaşlıq Başkanlığı” olsa da yarandığı zaman bu təşkilat daha çox Türk Əməkdaşlıq və İnkişaf Agentliyi kimi tanınmışdır. TİKA-nın o illərdəki məqsədini Türk Cümhuriyyətlərinin (Türkmənistan, Qazaxıstan, Özbəkistan və Qırğızıstan) öz ictimai quruluşunu yaratmaq, öz kimliyini sağlam şəkildə qurmaq, mədəni və siyasi hüquqlarını inkişaf etdirmək, texniki infrastruktur möhkəmləndirmək və bu sahədəki çatışmazlıqları aradan qaldırmaq kimi ümumiləşdirmək olar. TİKA tərəfindən təhsil, səhiyyə, bərpa, kənd təsərrüfatının inkişafı, maliyyə, turizm və sənaye sahələrində bir çox layihə və fəaliyyətlər həyata keçirilib. TİKA Proqram Koordinasiya Ofislərinin ilki Türkmənistanda açıldı; sonrakı dövrlərdə Avrasiya regionunda ofislərin sayı 6-ya yüksəldi.

Türkdilli ölkələrin dövlət başçılarından ikinci zirvə görüşü 1994-cü il oktyabrın 18-19-da Türkiyənin İstanbul şəhərində keçirildi. Sammitin sonunda imzalanan İstanbul Bəyannaməsinin bir maddəsində bu qurumun nə məqsəd daşıdığı bir daha öz əksini tapmışdır: “Onlar arasında ticarəti inkişaf etdirmək və digər müvafiq ölkələrin əməkdaşlığı və töhfəsi ilə tarixi İpək Yolunun dirçəlişini təmin etmək nəzərdə tutulmuşdur. Bu baxımdan Türk Əməkdaşlıq və Koordinasiya Agentliyi (TİKA), Xarici İqtisadi Əlaqələr Şurası (DEİK) və Eximbank kimi qurumlar ticarət-iqtisadi əlaqələrin inkişafına köməklik göstərmişlər” [5, s.169].

Ötən dövrdə Türkiyə həm fəaliyyət sahəsini, həm də əməkdaşlıq etdiyi ölkələrin sayını artırır. Türkiyə mövcud yumşaq güc qaynaqları ilə tarix, coğrafiya və mədəniyyətlə yanaşı, potensial güc qaynaqları olan daxili siyasət və dəyərlərə, iqtisadi və hərbi potensiala, xarici siyasət və qurumlar, regional və beynəlxalq əlaqələrilə beynəlxalq təhlükəsizliyə töhfə verməyə çalışır. Bu çərçivədə öz jandarm və polis qüvvələrini yenidən təşkil edən Türkiyə təcrübələrini başqa ölkələrə ötürür. TİKA Təhlükəsizlik Baş İdarəsi və Jandarma Baş Komandanlığı ilə birlikdə həyata keçirdiyi müxtəlif təlim layihələri ilə bir çox ölkədə təhlükəsizliyin, asayişin və sabitliyin qorunmasına kömək edir [2, s.248].

28 may 1999-cu ildə edilən dəyişikliklə TİKA Xarici İşlər Nazirliyindən ayrılaraq Baş Nazirliyə tabe oldu.[6] 12 may 2001-ci il tarixli rəsmi qəzetdə dərc edilən 4668 nömrəli “Türk İşbirliyi və İnkişaf İdarəsinin Təşkilat və Vəzifələri Haqqında Qanun”la vəzifə, məsuliyyət və təşkilati quruluşu müəyyən edilən TİKA, Baş Nazirliyə cavabdeh bir qurum olaraq yenidən quruldu. Müvafiq qanunla onun rəsmi

adı “İqtisadi, Mədəniyyət, Təhsil və Texniki Əməkdaşlıq Başkanlığı”ndan “Türkiyə Əməkdaşlıq və İnkişaf İdarəsi” olaraq dəyişdirildi.

TİKA-nın vəzifə və iş prinsipləri 12 may 2001-ci il tarixli, 4668 nömrəli qanununda müəyyən edilmişdirki, “Bu qanunun məqsədi başda türk dilində danışılan respublikaların, qohum cəmiyyətlərin və Türkiyəyə qonşu olan ölkələrin, həmçinin inkişaf yolunda olan ölkələrin və toplumların və digər ölkələrin, inkişafına köməklik göstərmək, bu ölkə və toplumlarla iqtisadi, ticarət, texniki, sosial, mədəni və təhsil sahələrində layihələr və proqramlar vasitəsilə təmin ediləcək yardım və əməliyyatları inkişaf etdirmək və həyata keçirmək və tənzimləmək məqsədi ilə Baş Nazirliyə bağlı Türk Əməkdaşlıq və İnkişaf İdarəsinin yaradılması, onun təşkili və vəzifələri ilə bağlı prosedur və prinsipləri nizamlamaqdır” [7]. Göründüyü kimi, TİKA-nın fəaliyyət sahəsi 4668 sayılı qanunla genişləndi.

24 oktyabr 2011-ci il tarixdə qəbul edilən 656 sayılı qanunla TİKA texniki əməkdaşlıq və koordinasiya prosesinin effektivliyini artırmaq məqsədilə yenidən strukturlaşdırıldı. Bu qanunla “Türk Əməkdaşlıq və İnkişaf İdarəsi” olan qurumun adı “Türk Əməkdaşlıq və Koordinasiya Agentliyi” olaraq dəyişdirilib. “İnkişaf” ifadəsi əvəzinə “koordinasiya” ifadəsinin işlədilməsi qavrayışların təsdiqlənməsi və empatiyanın olması baxımından əhəmiyyətlidir. Adını dəyişdirərək digər ölkələri/hədəf ölkələrin “inkişaf etməkdə” qavrayışı yerinə, bu ölkələrlə koordinasiyalı işləmək həm də üstünlüklərdən uzaq bir qavrayışın formalaşmasını təmin edir.

656 sayılı qanunla TİKA-nın təşkilati strukturu da yenidən quruldu. Müvafiq olaraq, Qurumdakı ən vəzifəli adam onun prezidentidir. O, bəzi öhdəliklər daşıyır: Qanunvericiliyə, hökumətin ümumi siyasətinə, xarici siyasətinə və Məşvərət Şurasının tövsiyələrinə uyğun olaraq, Rəyasət Heyətinin məqsəd və siyasətlərinə və əməkdaşlıq çərçivəsində ölkələrin ehtiyaclarına uyğun olaraq fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə cavabdehdir. Qurumun Prezidenti baş nazir qarşısında cavabdehdir və ona kömək etmək üçün üç sədr müavini təyin edilə bilər. Qurumun xidmət bölmələri bunlardır:

1. Mərkəzi Asiya və Qafqaz Departamenti
2. Balkanlar və Şərqi Avropa
3. Yaxın Şərq və Afrika Departamenti
4. Şərqi və Cənubi Asiya, Sakit Okean və Latin Amerikası Departamenti
5. Xarici Əlaqələr və Tərəfdaşlıq Departamenti
6. Hüquq Məsləhətçiliyi
7. Strategiyanın İnkişafı Departamenti
8. İnsan Resursları və Dəstək Xidmətləri Departamenti [8].

TİKA-nın vəzifə və məsuliyyətləri. 2 noyabr 2011-ci il tarixli, 656 nömrəli Fərmanın 3-cü maddəsi ilə TİKA-nın vəzifə və məsuliyyətləri aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

1. Qarşılıqlı inkişafa töhfə verəcək şəkildə layihələr və fəaliyyətlər əsasında əməkdaşlıq məqsədi daşıyan ölkələr və icmalarla (əsasən türkdilli ölkələrlə) iqtisadi, ticarət, texniki, sosial, mədəni və təhsil sahələrində əlaqələri inkişaf etdirmək, sözügedən ölkələrin və icmaların inkişaf məqsəd və ehtiyaclarına uyğun əməkdaşlıq proqramları və layihələri həyata keçirmək, bununla bağlı lazımi tədbirləri görmək, izləmək və onların həyata keçirilməsində koordinasiyanı təmin etmək.

2. İqtisadi inkişaf prosesində, iqtisadi artımda, investisiya mühitinin hazırlanmasında və inkişafında, işsizlik və yoxsulluğun azaldılmasında, təhsil səviyyəsinin artırılmasında, yaxşı idarəçilikdə hədəflənən ölkələrin və icmaların ehtiyac duyacağı iqtisadi infrastruktur vasitələrini və dəstək proqramlarını hazırlamaq, qadın və ailənin sosial həyatda və inkişafda rolu, informasiya texnologiyalarının transferi, ətraf mühitin və təbii ehtiyatların idarə edilməsi, enerji, infrastruktur, davamlı inkişaf kimi sahələrdə töhfələr vermək.

3. Zəruri hallarda xarici ölkələrə və icmalara humanitar yardımın və texniki dəstəyin əlaqələndirilməsini təmin etmək.

4. İnkişaf sahəsində milli və benefisiar ölkələrin dövlət qurumları, universitetləri, qeyri-hökumət təşkilatları və özəl sektor təşkilatları ilə əməkdaşlıqda proqramlar, layihələr və tədbirlər həyata keçirmək və lazım gəldikdə ekspert dəstəyi göstərmək.

5. Əməkdaşlıq üçün nəzərdə tutulmuş ölkələrdə və icmalarda dövlət idarəçiliyi, hüquq, təhsil, mədəniyyət və digər sosial sahələrdə əməkdaşlığın gücləndirilməsi məqsədilə layihə və proq-

ramlar hazırlamaq və həyata keçirmək. Bu ölkələr və icmalardan (əsasən türkdilli ölkələrdən) təhsil və təcrübə məqsədilə Türkiyəyə göndəriləcək dövlət məmurlarına və digər şəxslərə təqaüd vermək.

6. Xaricdə mədəni əməkdaşlıq proqramları həyata keçirmək və lazım gəldikdə türk mədəniyyəti ilə bağlı fəaliyyət göstərən mərkəzlərlə əməkdaşlıq etmək.

7. Ölkəmizin xarici yardımları ilə bağlı icra və texniki koordinasiya təqibini təmin etmək, inventar hazırlamaq və hesabatlar dərc etmək.

8. Xaricdə ümumi tarixi, mədəni və sosial irsin və dəyərlərin qorunmasına, cəmiyyətlər arasında qərəzlərin aradan qaldırılmasına və sivilizasiyalararası dialoqun gücləndirilməsinə yönəlmiş sosial və mədəni layihələr və tədqiqatlar həyata keçirmək.

9. Vəzifə sahəsi ilə bağlı beynəlxalq əməkdaşlıqlarla araşdırmalarda iştirak etmək və əlaqələndirilməsini təmin etmək, zərurət yarandıqda beynəlxalq təşkilatlar və onların nümayəndələri ilə birgə layihələr həyata keçirmək.

10. Sədrliyin fəaliyyəti çərçivəsində proqrama daxil ediləcək ölkələr və icmalar üçün əməkdaşlıq və yardım layihələri barədə Məsləhət Şurasına məlumat vermək.

11. Qanunvericiliklə prezidentliyə həvalə edilmiş digər vəzifələri və xidmətləri yerinə yetirmək və s. [8].

TİKA-nın Türk Dünyası üçün Fəaliyyətləri. Qurulduğu gündən Türkiyənin yumşaq gücünün təmsili və mədəni ölçüsü olan TİKA, Mərkəzi Asiyada fəaliyyətlərini sosial-mədəni, iqtisadi, humanitar layihələr və texniki dəstək vasitəsilə həyata keçirir və bu istiqamətdə əlaqələrin güclənməsinə töhfə verir. TİKA-nın 2005-ci ildən bəri hər il müntəzəm olaraq nəşr etdiyi fəaliyyət hesabatlarını və nəşr etdiyi Avrasiya Bülteni, Avrasiya Araşdırmaları və TİKA Dünyası adlı dövrü nəşrləri araşdırdıqda, qurumun işini iki dövrdə də araşdırmağın daha məhsuldar olacağını göstəririk. Bu dövrlərdən birincisi 1992-2002-ci illər arasında TİKA-nın təşkilatlandığı və inkişaf yardımları ilə əsasən Orta Asiyadakı Türk Respublikalarına yönəlmiş fəaliyyətini davam etdirdiyi dövrdür. İkinci dövr 2002-ci ildən bu günə qədər olan dövrdür ki, burada fəaliyyət daha çox əməkdaşlığa və xalq diplomatiyasına yönəldilmişdir. Türkiyə 1992-1996-cı illərdə inkişaf etməkdə olan ölkələrə ayırdığı 1 milyard 885 milyon dollarlıq ümumi inkişaf yardımının 86,5%-ni aktual problemlərin aradan qaldırılması, Türkiyə ilə siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələr şəbəkələrinin qurulması və inkişaf etdirilməsi məqsədilə Türk Respublikalarına vermişdir. Bu dövrlə bağlı diqqəti çəkən digər məqam isə Türkiyənin Türk Respublikalarına etdiyi yardımların böyük hissəsinin yalnız 1992-ci ildə verilməsidir. 1992-ci ildə Türkiyənin Türk Respublikalarına etdiyi yardımda ən böyük payı ən çox əhalisi olan Özbəkistan (755 milyon dollar), onun ardınca Qazaxıstan (216 milyon dollar), Türkmənistan (94,5 milyon dollar), Azərbaycan (37 milyon dollar) və Qırğızıstan (26 milyon dollar) gəlir. Dövlət Statistika İnstitutunun məlumatına görə, Türkiyənin 1997-2003-cü illəri əhatə edən inkişaf yardımı 1,9 milyard dollar olaraq göstərilir və əvvəlki illərlə müqayisədə yardımda azalma nəzərə çarpır. Lakin buna baxmayaraq, Türk Respublikaları ümumi yardımda birinci yerlərini qoruyub saxladılar. Bu dövrdə ümumilikdə ən çox yardım alan ölkə 223 milyon dollarla Özbəkistan, ardınca Türkmənistan (220 milyon dollar), Azərbaycan (157 milyon dollar), Qazaxıstan (120 milyon dollar) və Qırğızıstan (27 milyon dollar) gəlir. Adıçəkilən bölgəyə yardım edən TİKA; 1992-2002-ci illər ərzində on il ərzində ümumilikdə 2346, illik orta hesabla 256 layihə və fəaliyyət həyata keçirilmişdir [4, s.393].

TİKA sədri Serkan Kayların açıqlamalarına görə, 2005-2020-ci illər arasında Türkiyə tərəfindən Orta Asiyada təxminən 4 milyard dollar rəsmi inkişaf yardımı göstərilib. Bundan əlavə, 1992-ci ildən bəri layihə və fəaliyyətlərin sayı 6000-dən çox artaraq regionda əməkdaşlığa verilən əhəmiyyəti göstərir. Ona görə də mədəni əlaqələrin inkişafına, əməkdaşlığın artırılmasına xidmət edən bu cür fəaliyyətləri konkret misallarla ifadə etmək yerinə düşərdi [9, s.43-44].

TİKA Qazaxıstanda 2002-2013-cü illər arasında müxtəlif sahələrdə 598 layihə həyata keçirib. Beləki, 20 tibb işçisi üçün təlim proqramının təşkili, Atırau şəhərindəki uşaq evinə avadanlıq dəstəyinin göstərilməsi və Uralsk şəhərində 269 qoca və 300 ruhi xəstənin yaşadığı Ahıllar və Əlillər Tibbi-Sosial Qocalar Evinin ehtiyaclarının ödənilməsi TİKA-nın ölkədə həyata keçirdiyi işlərə nümunədir [10].

TİKA “Aral bölgəsindəki türk dünyasının qədim tarixi və mədəni əsərlərinin tədqiqatı, mühafizəsi və təbliği layihəsi” ilə qədim türk diyarlarının arxeoloji tarixinin öyrənilməsinə dəstək olmuşdur

[1, s.249]. Layihəyə daxil edilən tarixi şəhərlər Araldan başlayaraq Türkiyənin bəzi bölgəsinə qədər olan regionda yerləşir. Bu şəhər qalıqlarında bu günə qədər heç bir sistemli arxeoloji qazıntılar həyata keçirilməmişdir. Sovet dövründəki rus arxeoloqlar bu tarixi şəhər qalıqlarında özlərinə lazım olan mədəni əsərləri Sankt-Peterburqdakı Ermitaj Muzeyinə aparmış türk dünyasına məxsus olan mədəni əsərlər haqqında heç bir məlumat verməmişdilər. Sözügedən ərazilərin tədqiq olunub Türkiyənin dünyasına yenidən qazandırılması zəruridir. Təəssüf ki, Aral bölgəsinin tədqiqatları üçün Qazaxıstan Milli Elmlər Akademiyası tərəfindən bu bölgədə heç zaman geniş miqyaslı qazıntılar aparılmamışdır. Layihə həyata keçiriləcəyi təqdirdə Türkiyənin dünyasının bütöv bir dövrünün tədqiq olunması təmin olunacaq.

Qazaxıstandakı fəaliyyət istiqamətlərindən biri mədəniyyət və incəsənətin inkişafıdır. Bu kontekstdə Hoca Əhməd Yəsəvi türbəsinin bərpa işləri Qazaxıstanda ən əhəmiyyətli və əhatəli layihə olaraq görülür. Bərpa işlərindən sonra türbə Türkiyə və Qazaxıstan prezidentləri tərəfindən açılıb. Qazaxıstanda “Aşık Atma” festivalının təşkilinə dəstək vermək, arxeoloji qazıntılarda aşkar edilən Tunc, Hun və Göktürk dövrünə aid xarabalıqların qorunması TİKA-nın Qazaxıstanda diqqət çəkən işlərindəndir. Bundan başqa, TİKA-nın Çağatay türkcəsində yazılmış Xoca Əhməd Yəsəvinin şəcərəsinin kitab kimi nəşr edilərək türkcəyə çevrilməsinə dəstək verməsi türkiyənin dünyasına və bütün insanlığa mühüm töhfələr verir. TİKA-nın həyata keçirdiyi bu cür fəaliyyətlər Türkiyə-Qazaxıstan və Türkiyənin dünyası arasında mədəni əlaqələrin inkişafı, ortaq mirasın qorunması və əməkdaşlığın artırılması baxımından əhəmiyyətlidir [9, s.44-45]. TİKA bu ərazidə iqtisadi [11] və tibbi [12] sahələrdə geniş işlər görmüş və bu layihələri hələ də davam etdirir. TİKA Qazaxıstanda qazax dilinin orta məktəblərdə məcburi dərslərinə olması fikrini dəstəkləmiş, son illərdə ölkə universitetlərində türk dilləri siniflərin sayını artırmışdır [13]. Təzəlikcə Qazaxıstanın qərbi bölgəsinin Aktau şəhərində yerləşən Yessenov Xəzər Dövlət Texnologiya və Mühəndislik Universitetində türk dilləri sinifi açılıb [14].

1992-2018-ci illər ərzində TİKA Qırğızıstanda 117 səhiyyə, 166 təhsil, 180 digər infrastruktur və xidmətlər, 124 iqtisadi infrastruktur və xidmətlər, 80 mədəni əməkdaşlıq və kommunikasiya, 40 su və su gigiyenası, 40 istehsal, 14 fəvqəladə hallar və humanitar yardım layihələri həyata keçirmişdir [15]. Təşkilatın Qırğızıstandakı yardım fəaliyyətləri günbəgün artır. Bunlara Karataş Su Kanalı'nın bərpası, Bişkek'də çörək fabrikinin açılması, Qırğızıstan polisinin Türkiyədə təlim keçməsi, kooperativlər sahəsində dəstək, təcrübə mübadiləsi proqramları, tekstil inkişaf mərkəzlərinin yaradılmasını nümunə kimi göstərmək mümkündür. 2019-cu il etibarilə Qırğızıstan TİKA-nın 24,12 milyon dollar yardımı ilə ən çox yardım etdiyi ölkələr arasında 7-ci olmuşdur. Həmin ildən etibarən Qırğızıstanda səhiyyə və təhsilə diqqət yetirən TİKA, 2020-ci ildə isə səhiyyə, kənd təsərrüfatı və tekstil sahələrində dəstəyini önə çəkdi. Bunun nəticəsində Türkiyənin maliyyə dəstəyi ilə Qırğızıstan-Türkiyə Dostluq Dövlət Xəstəxanası yaradılmışdır [9, s.45-46]. TİKA-nın Qırğızıstanda əsasən səhiyyə istiqamətində işlər görməsinin və bu sahəyə diqqət yetirməsinin əsas səbəbi Türkiyə ilə Qırğızıstan arasındakı əlaqələrin, sağlamlıq vasitəsi olan xəstəxanalarla möhkəmlənməyəyi düşünülmüşdür.

TİKA-nın Qırğızıstanda əsas fəaliyyət istiqamətlərindən birində mədəni layihələrdir. Belə ki, 2016-cı ildə TİKA Qırğızıstanın paytaxtı Bişkekin ən əhəmiyyətli simvollarından biri olan, paytaxtın əsas meydanında yerləşən Qırğızıstan Milli Tarix Muzeyini restavrasiya etmək üçün bağlatmış və 2021-ci ildə 5,5 ildən sonra Muzey mərasimlə ziyarətçilərin ixtiyarına verilmişdir [16]. TİKA Qırğızıstanda Türkiyə dilinin inkişafı üçün müəyyən işlər görmüş və bu istiqamətdə addımlar atmışdır. Qırğızıstanın Talas Dövlət Universitetində Türkiyə Dili Tədris Mərkəzinin açılması bu addımlara ən vacib nümunələrdən biridir [17]. 2023-cü ildə Qırğızıstanda TİKA tərəfindən dəstəklənən III. Manas Forumu keçirilib. Forumun əsas mövzusu “Qlobal Siyasətdə Regionallaşmanın Yükselişi və Türkiyə Dövlətləri Təşkilatı”dır. Forumda iştirak edən akademiklər qlobal proseslərin türkiyənin dünyasını geosiyasi baxımdan mühüm mövqeyə gətirdiyini və Türkiyə Dövlətləri Təşkilatının institutlaşmasının vacibliyini vurğulayıblar [18].

Bu gün Türkiyə Qırğızıstan üçün strateji tərəfdaşdır. Türkiyənin Qırğızıstanın yenidən strukturlaşma prosesində oynadığı rol bu günə qədər TİKA çərçivəsində həyata keçirilən fəaliyyətlər və inkişaf yardımları ilə aydın görünür. Türkiyə yumşaq güc qaynaqları ilə iqtisadi sabitlik kimi mövzularda yaratdığı sosial-iqtisadi strategiyalara uyğun olaraq TİKA vasitəsilə həyata keçirdiyi təlim proqramları, layihələri və texniki yardımları ilə Qırğızıstan və dövlət təşkilatının gücləndirilməsi üçün lazımı dəstəyi təmin etmişdir. Bu vəziyyəti TİKA-nın hesabatlarından aydın şəkildə izləmək olar [19, s.17].

TİKA-nın Özbəkistanda 1993-2018-ci illər arasında müxtəlif sahələrdə çoxlu layihələri həyata keçirilmişdir. Belə ki, TİKA-nın Özbəkistandakı 1993-2002-ci illər ərzindəki, fəaliyyətlərinə baxdığımızda səhiyyə sektorunda (47), təhsil sektorunda (35), mədəni əməkdaşlıq və rabitə sektorunda (33), kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq sektorunda (27), digər infrastruktur və xidmətlər sektorunda (21), korporativ infrastruktur sektorunda (14-ü daxil olmaqla) və (13) iqtisadi infrastruktur sektorunda cəmi 190 layihə həyata keçirilib. 2003-2018-ci illər arasında layihələrin sayı artıb və nəticədə səhiyyə sektorunda (177), digər infrastruktur və xidmətlər sektorunda (86), təhsil sektorunda (78), kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq sektorunda (68), mədəni əməkdaşlıq və kommunikasiya sektoru (58), institusional infrastruktur sektorunda (42) və iqtisadi infrastruktur sektorunda (26) cəmi 535 layihənin həyata keçirildiyini görürük. Buda o deməkdir ki, 25 illik dövrdə TİKA tərəfindən Özbəkistanda ümumilikdə təxminən 722 layihə həyata keçirilib. Bundan əlavə, 1278 xəstə TİKA tərəfindən müalicə olunub, iki ölkə arasında 1280 mütəxəssis mübadiləsi aparılıb, 3389 nəfər təlim keçib. V.Vahidov adına Cərrahiyyə Elmi Tədqiqat Mərkəzində işləyən mütəxəssis həkimlər üçün Türkiyədə staj proqramları həyata keçirilmişdir. Layihənin həyata keçirilməsi çərçivəsində Qazi Universitetinin Tibb Fakültəsi ilə əməkdaşlıq qurularaq verilən stajın ilk mərhələsində 4 mütəxəssis həkim 15 gün müddətinə, ikinci mərhələdə isə 8 mütəxəssis həkimin T.C. Səhiyyə Nazirliyinə tabe olan xəstəxanalarda hazırlıq keçməsi təşkil olunmuşdur [1, s.271]. 2019-cu ildə Daşkənddə TİKA-nın təşkilatçılığı ilə 27 həkim və müttəfiq səhiyyə işçisinin iştirak etdiyi, 794 Özbəkistanlı səhiyyə işçisinin təhsil aldığı "Sağlamlıq Həftəsi" təşkil edilmiş, eyni vaxtda "Özbəkistan-Türkiyə Sağlamlıq İş Forumu" keçirilmişdir. Həmin ildə həyata keçirilən digər səhiyyə layihəsi "Ana və Uşaq Sağlamlığının Yaxşılaşdırılması Proqramı" olub [9, s.46].

TİKA Özbəkistanda təhsil sahəsində ciddi diqqət yetirir. Beləki, TİKA və Milli Təhsil Nazirliyi ilə birgə həyata keçirilən Təhsil və Tədrisə Dəstək Proqramı çərçivəsində 152 müəllimə və akademik iştirakçılara Özbəkistanın Əndican şəhərində 29 may-03 iyun 2023-cü il tarixləri arasında "İnteqrasiya edilmiş Öyrənmə və Tədris Modellərinə Giriş Təlimi" verildi.[20]TİKA mətbuat və jurnalistlərində işlərinə müəyyən qədər kömək edir. 2024-cü ilin fevralında Özbəkistanda "Özbəkistan Jurnalistika və Kütləvi İnformasiya vasitələri Universitetinin" nəzdində təsis etdiyi televiziya studiyası açıldı [21].

TİKA-nın Türkmənistandakı fəaliyyətlərinə baxdığımızda; Təhsildən səhiyyəyə, istehsal sektorundan infrastruktur işlərinə qədər bir çox sektorun ön plana çıxdığı görülür. Qurumun Türkmənistanda əməkdaşlığın inkişafı baxımından önəm verdiyi məsələlərdən biri də mədəniyyətşünaslıqdır. Bu çərçivədə Türkmənistanda həyata keçirilən tarixi və mədəni layihələr qarşılıqlı əməkdaşlığa mühüm töhfələr verir. Türkmənistanın Mərv şəhərində Sultan Alparslanın məqbərəsinin tapılması və səhabə məzarlarının bərpası mədəni layihələrə nümunədir [9, s.47].

Nəticə. TİKA Türkiyənin Orta Asiya türk dövlətləri ilə bağlı yumşaq güc siyasətində aparıcı təşkilatlardan biridir. TİKA-dan başqa bir çox türk yardım təşkilatı xaricdə fəaliyyət göstərir. Bu gün Türkiyənin xarici siyasət istiqamətlərdəki dəyişikliklərə paralel olaraq TİKA-nın fəaliyyət sahəsində də yeni hədəflər ortaya çıxıb. Belə ki, TİKA-nın fəaliyyət istiqaməti indi daha çox Yaxın Şərq və Afrikaya yönəlmişdir. Lakin bütün bu dəyişikliklərə baxmayaraq, bölgədəki layihə və fəaliyyətləri nəzərə alsaq, Türkiyənin Orta Asiya siyasətində yumşaq güc aləti olan TİKA-nın sosial-mədəni əlaqələrin və əməkdaşlığın inkişafına töhfə verən mühüm bir qurum olduğunu söyləmək mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Məmmədli Natiq. Mərkəzi Asiyanın türk dövlətləri və Türkiyə (XX əsrin 90-cı illəri). Bakı, AzAtaM, 2005, 284 s.
2. Doğan Şafak Polat. Türk İşbirliyi Ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (Tika)'nın Uluslararası Güvenliğe Katkıları // Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2020, Sayı: 35, s.245-281.
3. Ainur Yerbilayeva. Türkiye'de Orta Asya İle İlgili Araştırma Yapan Kurumlar. YLT. İstanbul, İÜ, 2009, 127 s.

4. Dr. Erkan ARSLAN ve.b. Türkiye'nin Türk Dünyası Vizyonu: TİKA Faaliyetleri Üzerinden Bir İnceleme / Uluslararası Orta Asya Sempozyumu Bildiriler Kitabı - Göç, Yoksulluk ve Kimlik. 17-20 Nisan 2018. Bişkek, 2018, s. 385-397
5. Aidaarbek Amirbek, Almasbek Anuarbekuly, Kanar Makhanov. Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmişi Ve Kurumsallaşması // Bölgesel Araştırmalar Dergisi, Yıl: 2017, Cilt: 1. Sayı: 3, s.164-204.
6. Türkiye'nin TİKA Təşkilatı: [Elektron resurs]. URL: <https://minenergy.gov.az/az/beynelxalq-teskilatlarla-elaqeler/turkiyenin-tika-teskilati> [12.02.2024].
7. Kanunlar: [Elektron resurs]. URL: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/05/20010512.htm> 12/02/2024 [12.02.2024].
8. Türk İşbirliği Ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığının Teşkilat Ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname: [Elektron resurs] / Resmi Gazete, 2 Kasım 2011, Sayı: 28103. URL: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/11/20111102-1.htm> [13.02.2024]
9. Sedanur Şeyban. Türkiye'nin Orta Asya Türk Devletlerine Yönelik Politikaları: İki Taraflı Ve Çok Taraflı İlişkilerde Dönüşen İş Birliği. YLT. Karabük, Karabük Üniversitesi, 2022, 152 s.
10. TİKA'dan 100 ülkede 11 bin proje: [Elektron resurs] / TRT Haber, 25.07.2013. URL: <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/tikadan-100-ulkede-11-bin-proje-94997.html> [16.02.2024].
11. Türkiye-Kazakistan Ekonomik İşbirliği Sempozyumuna TİKA'dan Destek: [Elektron resurs] / TİKA, 24 Ekim 2023. URL: https://tika.gov.tr/detail-turkiyekazakistan_ekonomik_isbirligi_sempozyumuna_tika%27dan_destek/ [16.02.2024].
12. Türkiye, Tıp Alanındaki Tecrübelerini Kazakistan ile Paylaşıyor: [Elektron resurs] / TİKA, 03 Ağustos 2023. URL: https://tika.gov.tr/detail-turkiye_tip_alanindaki_tecrubelerini_kazakistan_ile_paylasiyor/ [17.02.2024].
13. TİKA'nın Destekleriyle Kazakistan'daki Üniversitelerde Türkçe Sınıfları Açılıyor: [Elektron resurs] / TİKA, 08 Aralık 2023. URL: https://tika.gov.tr/detail-tika%27nin_destekleriyle_kazakistan%27daki_universitelerde_turkce_siniflari_aciliyor/ [17.02.2024].
14. TİKA Kazakistan'da Türkçe Sınıfları Açmaya Devam Ediyor: [Elektron resurs] / TİKA, 15 Şubat 2024. URL: <https://tika.gov.tr/tika-kazakistanda-turkce-siniflari-acama-devam-ediyor/> [17.02.2024].
15. TİKA Kırgızistan'da 26 Yılda 761 Projeyi Hayata Geçirdi: [Elektron resurs] / TİKA, 01 Eylül 2018. URL: https://tika.gov.tr/detail-tika_kirgizistan_da_26_yilda_761_projeyi_hayata_gecirdi/ [17.02.2024].
16. TİKA tarafından tadilatı yapılan Kırgızistan Milli Tarih Müzesi ziyarete açıldı: [Elektron resurs] / AA, 19.11.2021. URL: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tika-tarafindan-tadilati-yapilan-kirgizistan-milli-tarih-muzesi-ziyarete-acildi/2425317> [18.02.2024].
17. TİKA, Kırgızistan'da Türkçe Öğretimine Desteğini Sürdürüyor: [Elektron resurs] / TİKA, 04 Temmuz 2023. URL: https://tika.gov.tr/detail-tika_kirgizistan%27da_turkce_ogretimine_destegini_surduruyor/ [18.02.2024].
18. TİKA'nın Desteklediği III. Manas Forumu Kırgızistan'da Düzenlendi: [Elektron resurs] / TİKA, 06 Kasım 2023. URL: https://tika.gov.tr/detail-tika%27nin_destekledigi_iii_manas_forumu_kirgizistan%27da_duzenlendi/ [18.02.2024].
19. Altynbek Joldoshev. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA)'nın Kırgızistan'daki Kamu Diplomasisi Etkinlik Alanları. Ahi Evran Akademi (AEA) Yıl:2022, Cilt: 3, Sayı: 1, Sayfa: 1-18
20. TİKA, Özbekistan'da "Bütünleşik Öğrenme ve Öğretme Modellerine Giriş" Eğitimi Verdi: [Elektron resurs] / TİKA, 08 Haziran 2023. URL: https://tika.gov.tr/detail-tika_ozbekistan_da_butunlesik_ogrenme_ve_ogretme_modellerine_giris_egitimi_verdi/ [23.02.2024].
21. Özbekistan'da, TİKA Tarafından Kurulan Televizyon Stüdyosunun Açılışı Yapıldı: [Elektron resurs] / TİKA, 26 Şubat 2024. URL: <https://tika.gov.tr/ozbekistanda-tika-tarafindan-kurulan-televizyon-studyosunun-acilisi-yapildi/> [23.02.2024].

ИЛЬКИН ИБРАГИМОВ

Магистрант Бакинского Государственного Университета

**ПОЛИТИКА МЯГКОЙ СИЛЫ ТУРЦИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ – ТІКА
(Турецкое агентство сотрудничества и координации)**

Турецкое агентство сотрудничества (ТИКА) было создано в 1992 году с целью развития двусторонних и многосторонних отношений с турецкими государствами, возникшими после распада СССР. Агентство было создано для координации сотрудничества Турции во многих областях, таких как экономическая, политическая, образовательная и военная в новых республиках, а также ее растущей деятельности в регионе. В статье будет рассмотрена деятельность ТІКА, которая является инструментом политики мягкой силы Турции в Центральной Азии, в таких турецких республиках, как Казахстан, Узбекистан, Туркменистан и Кыргызстан в конце 20 века и начале 21 века. будут обсуждаться, а политический взгляд Турции на эти республики будет оцениваться в контексте деятельности ТІКА. Статья основана на работе Седанура Шейбана «Политика Турции в отношении тюркских государств Центральной Азии: трансформация сотрудничества в двусторонних и многосторонних отношениях» и сборе, сравнении и анализе доступных материалов историко-политической литературы и новостных сайтов.

Ключевые слова: ТИКА, Тюркский мир, Политика мягкой силы, Центральная Азия, Турция, Казахстан, Узбекистан, Туркменистан, Кыргызстан.

ILKIN IBRAHIMOV

Master student of Baku State University

**TURKEY'S SOFT POWER POLICY IN CENTRAL ASIA - TİKA
(Turkish Cooperation and Coordination Agency)**

The Turkish Cooperation Agency (TİKA) was established in 1992 in order to develop bilateral and multilateral relations with the Turkish states that emerged after the collapse of the USSR. The agency was established in order to coordinate the cooperation of Turkey in many fields such as economic, political, educational and military in the new republics and its growing activities in the region. In the article, the activities of TİKA, which is an instrument of Turkey's soft power policy in Central Asia, in the Turkish republics such as Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan and Kyrgyzstan at the end of the 20th century and the beginning of the 21st century will be discussed, and Turkey's political view of these republics will be evaluated in the context of TİKA's activities. The article was developed based on the work of Sedanur Sheyban "Turkey's Policies towards the Turkic States of Central Asia: Transformation of Cooperation in Bilateral and Multilateral Relations" and the collection, comparison and analysis of existing materials in historical and political literature and news sites.

Keywords: TİKA, Turkic world, Soft power policy, Central Asia, Turkey, Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 23 fevral 2024-cü il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 25 mart 2024-cü il.

Rəyçilər: t.e.d. Əsməd Muxtarova, t.e.d. İsmayıl Məmmədov.